بسم الله الرحمن الرحيم

بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان

زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر
Salahaddin University-Erbil

تاوانناسی

م.ی توانا عثمان محمدامین

قۆناغی سێیەم – کۆمەڵناسی

twanaosman357@Gmail.com

Mobile :07504859088

Criminology

CRIME
CRIMINOLOGY
NDIVIDUAL
INDIVIDUALS
SOCIETY
THEORIES
THOUGHT
CRIMINAL
COMES
SCHOOLS
THINGS
CONTROL
CONSIDERED
PEOPLE
AREA
BEGAN
SIDE
PLACE
WITHIN
POSITIVISTS
SCHOOL
BEHAVIOR
MAY
SOCIAL
PERSON
GENERATIONS
HEDONISTIC
RATIONAL
CRIMINOLOGISTS
ENVIRONMENT
CAUSES
MAKEUP
BELIEVE
ORDER

تایبەتمەندییەکانی تاوان :

١- تاوان **دیاردەیەکی جیهانییە**، لە هەموو ناوچە و وڵاتێکی سەر زەوی بوونی هەیە.

٢- تاوان ڕەگەزی شەڕانگێزی **مرۆڤە لەگەڵ مرۆڤ** واتا ئەوخراپەی گیانداران و کارەساتە سروشتییەکان کە زیان بە مرۆڤ دەگەیەنن بە تاوان هەژمار ناکرێت.

٣- هەر سەردەمەو جۆرە سزایەك بۆ بکەرانی تاوان هەبووە، هەندێك جار بە **سزای ئاسمانی** هەندێك جار بە **سزای زەمینی** تاوانکار ترسێنراوە.

٤- تاوان ئەستەمە کۆتایی بێت و ڕۆژێك بێت لە سەر زەویدا تاوان نەکرێت، هەندێك لە تیۆر و قوتابخانەکانی تاوانناسی؛ تاوان بە ڕەفتارێکی غەریزی دەزانن.

٥- هەر تاوانێك **زیاتر لە شیکردنەوە و هۆکارێکی هەیە.**

٦- لەڕووی یاساییەوە هیچ کارێك بە تاوان دانانرێت، ئەگەر **بە دەقێکی یاسایی کردنی ئەو کارەی قەدەغە نەکردبێت**، بەرامبەر **هەر تاوانێکیش دەبێت سزایەك هەبێت. هەموو تاوانێك لادانە** لە هەندێك یاسا و نەریت و بەها بەڵام **هەموو لادانێك تاوان نییە.**

٧- ئەو کارە دەبێت **ڕەفتارێکی دەرەکی** زیانبەخش بێت، واتا کەسێك لە هزری خۆیدا ویستی تاوانی هەبێت بەڵام نەیکات بە کردار ئەوا تاوان نییە، بۆنمونە کەسێك لە دڵی خۆیدا حەز بکات کەسێکی تر بکوژێت ئەمە تاوان نییە، هەتا بە کردار ئەنجامی نەدات.

٨- دەبێت ئەو ڕەفتارە **زیانبەخش** بێت بەکردن بێت یان نەکردن؛ مەبەستدار یان بێ مەبەست بێت، تاوانە هەندێك کار بکرێت وەك دزی کردن؛ هەروەها تاوانە هەندێك کار نەکرێت وەك ئەوەی دایکێك شیر و خواردن نەدات بە منداڵە ساواکەی و لە برسا بمرێت.

٩- هەرگیز مانای ئەوە نییە **ئەوانەی ناو زیندان هەرە خراپەکانی کۆمەڵگەن** و ئەوانەی دەرەوەی زیندان لە هەموو خراپەیەك بێ بەرین، بەڵکو رەنگە بەدبەختی و پەروەردە و ژینگە و چەند پاڵنەرێك خراپەیان بەم مرۆڤە کردووە.

١٠- **تاوانی سیاسی و شۆڕشگێڕی** ناچنە چوارچێوەی **تاوانە کۆمەڵایەتییەکان.**

لقەكانی تاوانناسی:

تاوانناسی چەند لقێكی هەیە، هەر لقێك چەندین تیۆری هەیە و بەشێوەی خۆی تاوان شی كاتەوە، بەشێوەیەكی گشتی تاوانناسی چەند لقێكی سەرەكی هەیە كەبریتین لەمانەی خوارەوە:

١- ئەنترۆپۆلۆژیای تاوان Criminal Anthropology

ئەم زانستە گرنگی بە لێكۆڵینەوەی تاوان دەدات و پێی وایە تاوان دیاردەیەكی كەسییە، لەلایەنی ئۆرگانی و فیسیۆلۆژی و بونیادی جەستەوە سەیری تاوان دەكات، هۆكاری تاوان بۆ ناتەواوی و كەموكوڕی جەستەی تاوانكار دەگەڕێنێتەوە.

٢- دەرونناسی تاوان Criminal psychology
ئەم لقەی تاوانناسی گرنگی بەلایەنی دەرونی تاوانبار دەدات، وەك (ئاستی زیرەكی، هەڵچون و بیركردنەوە، نەخۆشییە دەرونییەكان، ئەزمونەكانی ژیانی تاك، پێكهاتەی كەسایەتی...)، ئەم زانستە دەیەوێت لە پاڵنەر و هۆكارە دەرونییەكانی ڕودانی تاوان بكۆڵێتەوە، ئەم لقە چەندین تیۆری هەیە و هۆكارەكانی تاوان بۆ كەموكوڕی و ناتەواوی لایەنی دەرونی تاك دەگەڕێنێتەوە، پێی وایە ئەنجامدانی تاوان هۆكارێكی خودییە نەك هۆكارێكی كۆمەڵایەتی و ژینگەیی؛ پەیوەندی بە دەرونەوە هەیە نەك جەستە.

٣- کۆمەڵناسی تاوان Criminal sociology

ئەم لقەی تاوانناسی هۆکاری تاوان بۆ کۆمەڵگە و ژینگەی کۆمەڵایەتی دەگەڕێنێتەوە، پێیوایە کە دۆخی ژیان و ژینگەی کۆمەڵایەتی تاوان بەرهەم دەهێنن.

پێیوایە بەگۆڕانی ژینگەی کۆمەڵایەتی؛ جۆر و ژمارەی تاوان دەگۆڕێت.

توێژینەوە لەسەر قوربانیەکانی تاوان و چۆنیەتی کەمکردنەوەی تاوان و کاریگەرییەکانی دەکات، بۆ ناسینی ژینگەی ژیانی تاوانبار گرنگی دەدات بە توێژینەوەکردن لەسەر (خێزان، ئاستی رۆشنبیری و ئابوری، هاوڕێ، شوێنی ژیان، شوێنی کارکردن، ئەو گروپانەی تاك تێیدا ئەندامە، بیروباوەڕ و ئایدۆلۆیا، ئالودەبون بە بوارێك و ماددەیەك، ڕابردوی ئەو کەسە،....).

واتا چۆنیەتی بەکۆمەڵایەتبونی تاك.

٤- قوربانی ناسی Victimology

چەمکی قوربانی victimی ئینگلیزی لە وشەی victimaی لاتینییەوە هاتووە، logy واتا زانین یان ناسین کە پێکەوە دەبنە قوربانی ناسی.

بۆنمونە: ئایا کەسێك باوکی دەکوژرێت و دایکی شودەکاتەوە و منداڵەکانی بەجێ دەهێڵێت؛ ئەم ڕوداوە چ کاریگەرییەکی لەسەر(دەرون، پەروەردە، ئابوری، خوێندن، ئایندە...)، ئەو منداڵە جێ دەهێڵێت؟

ئایا ژنێك لەسەر ناپاکی هاوسەرگیری دەستگیر دەکرێـت، ناوبانگی کچ و کوڕەکانی چی لێ بەسەردێت؟ کەسێك هەموو سامانەکەی دەدزرێت و هیچی نامێنێت، ئایا ژیانی ئەو کەسە چی لێدیت؟ چۆن بتوانین کەمترین شوێنەوار لەسەر قوربانی بهێڵینەوە؟

چۆن وابکەین قوربانی نەبێتەوە تاوانبار و تۆڵە لە کۆمەڵگە نەکاتەوە؟ چۆن دەرونی قوربانی ئارام بکەینەوە؟ چۆن تاوانبار لە خێزانەکەی جیابکەینەوە و نەهێڵین خێزانەکەی ببنەوە قوربانی ؟

٥- ئاماری تاوان Crime statistics

ئەمەش یەکێکە لە لقەکانی ئەم زانستە و بەکاردەهێنرێت بۆ تویژینەوەکردن لەسەر **(ژمارە، جۆر، قەبارە، قوربانی،...)**ی تاوان. بەهۆی ئەم لقەوە بە **ژمارە** ڕاڤەی دیاردەی تاوان دەکرێت، هەروەها ڕاڤەی نێوان تاوان و هۆکاری سەرهەڵدانی تاوان دەکرێت، ئەمەش بە دوو جۆر بەکاردێت کە هەریەکەیان لەوی تر جیاوازە.

جۆری یەکەم: ئاماری جێگیر

ئەم ئامارە تایبەتە بە**(شوێن)**، واتا ئاماری شوێنێکی دیاریکراو وەك(وڵات، هەرێم، شار،...)، دەکرێت لە **دوو کاتی جیاواز** کە ئەو شوێنە نەگۆڕە، بۆ نمونە ژمارەی تاوان لە ساڵی 2020 چەندە لە شاری هەولێر و چەند جۆر تاوانی تێدا ڕویداوە، لە ساڵی 2021 چەند تاوان رویداوە، هەروەها بەراوردی نێوان **دوو شوێن** دەکات لەڕووی ژمارە و جۆری تاوانەوە لە هەمان کات یان لە دوو کاتی جیاواز.

جۆری دووەم: میتۆدی کاتی و جوڵاو

تایبەتە بە ئاماری **(کات)** واتا ژمارەی تاوانەکان دیاری دەکات لەو کاتەدا بۆنمونە: ژمارەی تاوانی کوشتن لە **شەش مانگی سەرەتای ساڵدا** دەخەملێنێت، گرنگی بە کات دەدات کە ئایا لە چ کاتێك کەمترین و زۆرترین تاوان ئەنجام دەدەرێت.

٦- سزاناسی Penology

پینۆلۆژی، لێکدراوی هەردوو ووشەی لاتینی (Peno) واتە سزا و؛ لۆژی(logia)ی یۆنانییە، کە پێکەوە دەبنە Penology واتە سزاناسی.

ئەم زانستە بەشێکە لە زانستی تاواناسی؛ بەڵام لێرەدا زیاتر بایەخ بەلایەنی **کرداری** دەدرێت.

فەرهەنگی ئۆکسفۆرد بەم شێوە پێناسەی سزاناسی دەکات: سزاناسی؛ زانستی **سزای** تاوان و بەڕێوەبردنی **بەندیخانەیە.** ئەم زانستە جەخت دەکاتە سەر **کاریگەری سزا** و **بەندیخانە** لەسەر بەندکراو و **چۆنیەتی ڕەفتارکردن** لەگەڵیدا، ئامانجی جۆراوجۆری هەیە کە بەپێی قۆناغە مێژوییەکان گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هاتووە، لە کۆندا تاوانبار بەشێوەیەك سەیر دەکرا کە نوێنەری شەیتانە لەسەر زەوی بۆیە بە توندترین شێوە سزا دەدرا .

ئامانج لە سزادان The aim of panishment

ئامانج لەسزادان بریتییە لە پاراستنی تاك و كۆمەڵگە؛ هەروەها قەدەغەكردنی ئەو كارانەیە كە زیانی لێدەكەوێتەوە.

سەرباری ئەمەش چەند ئامانجێكی تر هەیە لە سزادانی تاوانباران كە بریتین لە:

١- **هێز لێبڕین(لاوازكردن)**: دەبێت ئەو **لایانانە لاواز بكرێن** كە ویستی تاوانكردنیان هەیە و لەبەرامبەر یاسادا **بچوك بكرێنەوە**، دەبێت یاسا لە هەموان بەهێزتربێت و بەرژەوەندی گشتی لەسەرەوەی خواستی تاكەوە بێت.

٢- **ڕێلێگرتن**: ئەگەر سزای تاوانباردرا ئەوا ڕێگەمان لە تاكەكانی دیكە گرتووە و ناوێرن یان ناتوانن تاوان بكەن؛ چونكە دەزانن سزا دەدرێن. هاوڵاتیان ئەگەر ببینین یاسا هەیە و بە توندی دەسەپێت ئەوا دەترسن و ناوێرن كاری دژ بە یاسا بكەن.

٣- سزادانەوە: لەو سەردەمەی کە بەندیخانە نەبوو پێی دەگوترێت سەردەمی تۆڵەسەندنەوەی تاکایەتی، هەرکەس هەر تاوانێکی کردبێت بەهەمان شێوە سزا دەدرایەوە؛ ئەوەی کەسێکی دەکوشت دەبوا بکوژرێتەوە، ئەوەی چاوی کەسێکی دەربهێنایە دەبوا چاوی دەربهێنرێتەوە.

٤- پاراستن: بۆ پاراستنی کۆمەڵگە لەو مرۆڤانە دەبێت تاوانباران لە زیندان کۆبکرێنەوە و چیدی تاوان نەکەن، دەبێـت کۆمەڵگە بپارێزرێت و مرۆڤە بێتاوانەکان توشی تاوان نەبن و لە تاوانبارانەوە فێری تاوان نەبن.

٥- چاکسازی: لایەنگرانی ئەم تیۆرە پێیان وایە زیندان دەبێت ناوەندێك بێت بۆ ئەو تاکانەی چانسیان نەبوو لە ژیانی کۆمەڵایەتی فێری ئاکاری باشبن.

زیندان دەبێت ئەو ناوەندە بێت تاك دووبارە بە كۆمەڵایەتی بكاتەوە و دەرفەتی بداتێ بۆ ژیانێكی باشتر؛ وەك فێركردنی كار و پسپۆڕی، كردنەوەی چەندین خول بۆ زیندانیان، دابینكردنی پسپۆڕی دەرونی و كۆمەڵایەتی، كردنەوەی قوتابخانە لەناو زیندان.

بەجۆرێك لەگەڵ تاوانبار ڕەفتار بكرێت كە هەست بە پەشیمانی بكات لەكردنی تاوان نەك زیندان شوێنێك بێت تاك تێیدا فێری تاوانی دیكە بێت و خەڵكی خراپ ئایندەیەكی خراپتری بۆ دروستبكەن.

٦- **قەرەبوكردنەوە:** كەسێك ئەگەر زیان لە سامانی گشتی یان تایبەتی بدات دەبێت قەرەبووی بكاتەوە.

بۆنمونە ئەگەر كەسێك بە ئۆتۆمبێل خۆی كێشا بە دیواری فەرمانگەیەكدا و ڕوخاندی؛ دەبێت دیواری ئەو فەرمانگە چاك بكاتەوە

ئەم قەرەبوكردنەوەیە بەیاسایە و لەلایەن دەسەڵاتەوە دەسەپێنرێت؛ و ئەندازەی قەرەبووەكە لەلایەن دادوەرەوە دیاری دەكرێت.

سزای تاوان، لە یاسا پۆزتیڤیزم- الوضعیة-دانراوەکان:

-یاسا دانراوەکان-پۆزەتیڤیزمەکان، تاکۆتایی سەدەی هەژدە، دوای شۆڕشی فەرەنسا، ئەو ڕێسایەیان بەکارنەدەهێنا کە دەڵێت(هیچ کارێک بە تاوان دانانرێت ئەگەر دەقێکی یاسایی لەسەر قەدەغەکردنی ئەو کارەی نەبێت).

- دادوەرەکان کۆنترۆڵی دیاریکردنی جۆری تاوان و سزادانیان دەکرد.

- بەو پێیەی ئەنجامدەرانی تاوان، بەپێی بارودۆخی دەروونی و کۆمەڵایەتییان جیاوازن، ئەمەش مەترسی تاوانکاری لە تاوانبارێکەوە بۆ تاوانبارێکی دیکە خستەروو.

- پێویستی بە جێهێشتنی هەڵبژاردنی سزاکان هەبوو بۆ دادوەران، بۆ حوکمدان لەسەر سزای گونجاو بۆ هەر کەیسێک بە جیا، بەپێی ئاست و جۆری تاوانکاری هەر یەکێکیان.

- له کۆتایی سەدەی هەژدەهەمدا، (بەکەریا)، نووسەری کتێبی (لەبارەی تاوان و سزاکان)، داوای سنووردارکردنی دەسەڵاتی دادوەرەکان کرد.

- پێیوابوو پێوستە دادوەر بکرێتە جێبەجێکاری یاسا، نەک یاسادانەر.

- بەمەش دانانی سزای یاسایی، گواسترایەوە بۆ دەستەیەکیتر دوور لە دادوەران، ئەمەش سەرەتای جێبەجێکردنی ئەو بنەمایە بوو(تاوان و سزا نییە تەنها بە دەق نەبێت).

- دادوەر تەنها بەپێی یاسا دانراوەکان، سزا دیاریکراوەکانی دەسەپاند، واتە سزاکە دیاریدەکرا، بەبێ ڕەچاوکردنی دۆخی تاوانبار یاخود تاوانەکە.

- پاشان پێیانوابوو، ئەم شێوازە دەبێتە هۆی ئەوەی خەڵکانێکی زۆر زیانیان بەر بکەوێت.

- بۆیە، بیریان لە دامەزراندنی سیستەمێکی نوێکردەوە؛ بەوەی سزاکان بکاتە دوو ئاست: بەرزترین و نزمترین، دادوەر دەتوانێت بەپێی بارودۆخی تاوان و تاوانبار، یەکێک لەم دوو ئاستە دیاری بکات.

- بەمەش بەشێک لە تاوانباران، بە بازدان لە نێوان دەقە یاساییەکان، دەیانتوانی لە سزا ڕزگاریان بێت یاخود کەمتر لەسزاکەی خۆیان وەربگرن.

- لە یاسای ئەڵمانیا کە لە ساڵی ١٩٣٥ دەرچووە، دەسەڵاتی بە دادوەرداوە، ئەگەر کردەوەیەک کە کاریگەری لەسەر کۆمەڵگەی ئەڵمانیا هەبێت، بخرێتە بەردەمی، بەبێ ئەوەی دەقێکی تاوانکاری تایبەتی تێدا بێت، ئەم کارە بە تاوان بزانێت و سزا بەسەر تاوانبارەکەیدا بسەپێنێت.

- یاسای ئیتالیا لە هەندێک حاڵەتدا دەسەڵاتی بە دادوەر داوە دەستکاری جێبەجێکردنی سزاکە بکات لەڕووی ماوەی سزاکە و شێوازەکەیەوە.

- سەبارەت بە یاسای دانیمارک، سزادان بۆ هەر کردارێک کە دەتوانرێت لە بەرامبەر کردەوەیەکی قەدەغەکراوی دیکەدا بپێورێت، ڕێگەپێدراو بوو.

- بەم جۆرە دەبینین، سیستەمی سزایی، لە یاسا(پۆزەتیڤیزم - وضعی-دانراوەکان)، گۆڕانکاری و بەرزی و نزمی زۆری تێدا دەبینرێت؛ لەکاتێکەوە بۆ کاتێکیتر ، یاخود لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکیتر، تەنانەت لە نێو خودی وڵاتێکدا، لە شارێکەوە بۆ ناوچە و شارێکیتر ؛ یاخود لە نێوان دەستەی دادوەریەکەوە بۆ دەستەیەکی دادوەریتر دەگۆڕێن تەنانەن لە هەمان کات و سەردەمدا.

سەبارەت بە یاسای سزادان لە ئیسلامدا، دەتوانرێت لەم خاڵانەی خوارەوەدا کورت بکرێتەوە:

١- لە تاوانە مەترسیدارەکاندا کە کاریگەرییان دەبێت بەسەر سەقامگیری کۆمەڵگا، زۆر پابەندە بەو ڕێسایەی کە دەڵێت(تاوان نییە گەر دەقێکمان لەسەری نەبوو)، بۆیە بەوردی پێناسەی تاوانەکە دەکات و سزاکەشی دیاری دەکات. کە بریتیین لە:

- سزای(حدود- سنووردانان)، وەک زینا، سەرخۆشکەرەکان، بۆختان (بۆ زینا)، سزایەک کە بە

- سزای(القصاص و الدیة- تۆڵەسەندنەوە و پارەی خوێن)دانراوە.
واتا وەک (تاوانی کوشتنی مرۆڤ، بریندارکردنی جەستە، برینی ئەندامەکانی جەستە) بە ئەنقەست. سزای ئەم تاوانانەدا تۆڵەکردنەوەیە لە تاوانبار وەک ئەوەی بەرامبەر قوربانی کراوە، بەڵام قوربانییەکان ئەو مافەیان هەیە پارەی خوێن هەڵبژێرن.

٢- بەڵام لەتاوانە کەمتر مەترسیدارەکاندا، سزای(التعازیر-سەرزەنشتکردن)دانراوە، واتا نەرمتر مامەڵەی لەگەڵدا دەکات؛ لەنیو کۆمەڵێک سزادا، دادوەر دەتوانێت سزای گونجاو هەڵبژێرێت، وەک تاوانی فێڵکردن، بوختان، سوکایەتیکردن، شایەتحاڵی ساختە...هتد.

جیاوازی نێوان یاسای سزادانی ئیسلام و یاسا پۆزتیڤیزم –الوضعی- دروستکراوەکانی مرۆڤ لێرەدا، ئەوەیە:

١- لە ئیسلامدا بەپێی **جۆری تاوانەکە**، **شێوازی سزاکە** و **دەسەڵاتی دادوەر** دیاریدەکریت؛ بەوەی کە لە هەندێک جۆری تاوان(حد-القصاص و الدیة) سزاکە دیاریکراوە، دادوەر تەنها بریارەکە دەردەکات، بەڵام لە جۆرێکیتردا(التعازیر)، دادوەران لەنێوان چەند سزایەک دەتوانن یەکێییکان هەڵبژێرن.

- سەبارەت بە یاسا دانراوەکانی مرۆڤ، ئەو ڕێسایە(تاوان و سزا نییە تەنها بە دەق نەبێت)، بە یەک شێوە بۆ هەموو تاوانەکان جێبەجێ دەکرێت.

٢- یاسا دانراوەکان لە گۆڕانی بەردەوامدان، ئەمەش بەپێی گۆڕانی دۆخی کۆمەڵگا؛ بەڵام یاسای سزایی ئیسلام بۆ بەشێک لە تاوانەکان بەجێگیری ئەمێنێتەوە لەبەرامبەردا، گشتی بوون و بەرفراوانی زۆر بەخۆیەوە دەبینێت.

نەخشەی بەکارهێنانی سزای لەسێدارەدان لە ئەمریکا

ئەو ویلایەتانەی سزای لە سێدارەدان جێبەجێ ناکەن

ئەو ویلایەتانەی سزای لە سێدارەدان جێبەجێ دەکەن

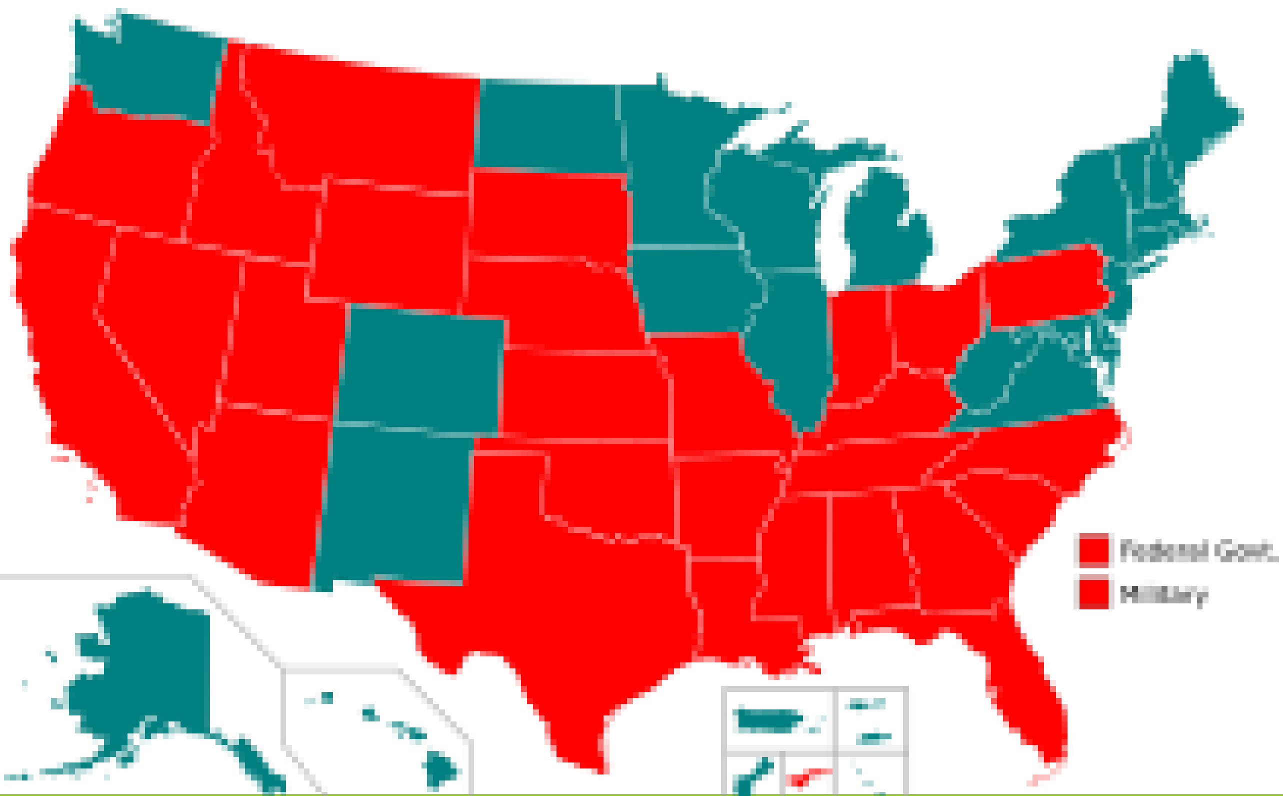

بەهیوای سەرکەوتن